

„Popiół i diament” reż. Andrzej Wajda

Opracowanie Kamila Kołacz

I. PODSTAWOWE TECHNIKI NAUCZANIA

STOPKLATKA	
Wskazówki dla nauczyciela Scena zabójstwa Szczuki. Zrób stopklatkę na (1:26:55).	Pytania do uczniów <ul style="list-style-type: none">• Kogo widać na stopklatce?• W jaki sposób zostały przedstawione obie postaci? W jakim momencie je uchwyciono? <u>PODPOWIEDŹ</u>: Szczuka wpada w ramiona Maćka, swojego zabójcy, gdy ten odruchowo stara się go podtrzymać.• Co stanowi „tło” śmierci Szczuki?• W jaki sposób można zinterpretować widziane na niebie fajerwerki? <u>PODPOWIEDŹ</u>: Fajerwerki, które w tym samym momencie rozbłysnęły na nocnym niebie, pokazują dwuznaczność zwycięstwa i oświetlają fakt, że w filmowym świecie są tylko przegrani.• Jakie znaczenie alegoryczne ma ta scena? <u>PODPOWIEDŹ</u>: Obraz alegoryczny: AK-owiec trzyma w ramionach zabitego komunistę (symbol wojny domowej), przy czym pokaz sztucznych ogni sugerować może datę 9 maja 1945 roku (oficjalnie zakończenie wojny).• Jakie znaczenie symboliczne ma ta scena? <u>PODPOWIEDŹ</u>: Znaczenie symboliczne: skończyła się wielka wojna, lecz wciąż trwa „mała” (domowa) – Polska teoretycznie wygrała wojnę, lecz praktycznie nie odzyskała niepodległości.
DŹWIĘK I OBRAZ	
Wskazówki dla nauczyciela Obejrzyj z uczniami scenę palenia „zniczy” (35:06-39:35).	Pytania do uczniów <ul style="list-style-type: none">• Jakie dźwięki diegetyczne słyhać w omawianej scenie? <u>PODPOWIEDŹ</u>: Dźwięki diegetyczne, to takie, które mają swoje źródło w świecie przedstawionym w filmie.• Jaką piosenkę słyhać w omawianej scenie? Co to za utwór? <u>PODPOWIEDŹ</u>: To polska pieśń wojskowa pt. „Czerwone maki na Monte Cassino”.

Obejrzyj fragmenty sceny poloneza (1:31:26-1:32:19 i 1:35:28-1:36:00 i 1:36:14-1:37:20).

- Czy słowa piosenki wywołują w Maćku wspomnienia? Jakież?
- Dlaczego Maciek zapala spirytus w szklankach?

PODPowiedź: Maciek zapala spirytus w szklankach wspominając przy tym swoich zmarłych towarzyszy walki.

- Jakież emocje wywołuje w widzu ta scena?
- Jaki jest jej sens metaforyczny?

PODPowiedź: Scena posiada duży ładunek emocjonalny i metaforyczny. Cały obraz zaczyna się w momencie, gdy artystka zaczyna śpiewać „Czerwone maki pod Monte Casino”. To właśnie słowa piosenki budzą w Maćku żywe wspomnienia. Czas sceny jest równy długości występu solistki, wraz z jej końcem gaśnie ogień w szklankach.

- Dlaczego po słowach Andrzeja „My żyjemy” Maciek wybucha histerycznym śmiechem? Jak można zinterpretować jego reakcję?

PODPowiedź: Reakcja ta jest bezsłownym, ironicznym komentarzem bohatera do formy oraz rodzaju życia jakie przyszło mu wieść. Życia, polegającego na odbieraniu życia innym. W tle natomiast słychać słowa piosenki: „I poszli jak zwykle uparci, jak zwykle o Polskę się bić...”.

- Jaką rolę w interpretacji sceny palenia „zniczy” odgrywa song „Czerwone maki na Monte Casino”?

PODPowiedź: Pieśni powstańcze zajmują uprzywilejowane miejsce w warstwie dźwiękowej filmu: wyróżniają się zdecydowanie na tle tang, a nawet utworów klasycznych. Specyfikę tak konstruowanego świata przedstawionego wykorzystuje „song” w scenie palenia „zniczy” – opartej na kontrapunkcie – słyszymy *Czerwone maki na Monte Cassino*. Ładunek emocjonalny, jaki pieśń przynosi Maćkowi, ujawnia kontrast między reakcją jego, a odbiorem „Maków” przez resztę słuchaczy. Dla nich to zaledwie jeden z walców.

- Do jakiego utworu literackiego nawiązuje scena tańczenia poloneza?

PODPowiedź: Odrealniona zarówno w warstwie obrazowej, jak i dźwiękowej scena poloneza kojarzy się z tańcem chocholim z „Wesela” Stanisława Wyspiańskiego. Ma również swoje pokrewieństwo – jeśli sięgnąć do wcześniejszych źródeł wielkiej tradycji romantycznej – z Bałem u Sena-

	<p>tora w III części „Dziadów”.</p> <ul style="list-style-type: none">• W jaki sposób można zinterpretować tę scenę? <p>PODPOWIEDŹ: Pomimo zmęczenia oraz nieudolności muzyków, przy fałszywej melodii ludzie podążają za wodzirejem. Można to porównać do ustroju komunistycznego, w którym społeczeństwo posłuszenie i bez większych sprzeciwów podporządkowuje się nakazom władzy. Obraz ten jest jakby zapowiedzią nowej, powojennej Polski.</p>
CZOŁÓWKA I TYŁÓWKA	
Wskazówki dla nauczyciela	Pytania do uczniów
<p>Obejrzyj z uczniami czołówkę filmu i poproś by zwrócili uwagę na nazwiska twórców i realizatorów filmu.</p>	<ul style="list-style-type: none">• Jakie studio filmowe wyprodukowało film? <p>PODPOWIEDŹ: Studio Filmowe Kadr.</p> <ul style="list-style-type: none">• Na motywach jakiej powieści powstał scenariusz filmu? <p>PODPOWIEDŹ: Na motywach powieści <i>Popiół i diament</i> autorstwa Jerzego Andrzejewskiego.• Kto jest autorem scenariusza?<p>PODPOWIEDŹ: Scenariusz został napisany wspólnie przez Jerzego Andrzejewskiego, autora powieści oraz reżysera filmu, Andrzeja Wajdę.• Kto był autorem zdjęć do filmu?<p>PODPOWIEDŹ: Jerzy Wójcik. Wyjaśnij, że był to słynny operator tzw. polskiej szkoły filmowej. Jest współtwórcą najszlachetniejszych polskich filmów z lat 50. i 60. m.in. takich jak <i>Eroica</i> (1957) Andrzeja Munka, <i>Nikt nie woła</i> (1960) Kazimierza Kutza czy <i>Matka Joanna od Aniołów</i> (1961) Jerzego Kawalerowicza.</p></p></p>
UJĘCIE	
Wskazówki dla nauczyciela	Pytania do uczniów
<p>Obejrzyj z uczniami scenę (1:06:50-1:1:48) i poproś by zwrócili uwagę na ujęcie (1:09:10-1:10:25).</p>	<ul style="list-style-type: none">• Gdzie rozgrywa się omawiana scena?• Kto jest „świadkiem” rozmowy Maćka i Krystyny o marzeniach i planach na przyszłość?• Czego symbolem jest odwrócony krzyż z Chrystusem w koronie cierniowej? <p>PODPOWIEDŹ: Odwrócony krzyż jest tu symbolem zatraconych wartości i normalnej egzystencji.</p> <ul style="list-style-type: none">• W jaki sposób została zakomponowana ta scena?

	<p><u>PODPOWIEDŹ</u>: Na pierwszym planie jest odwrócony do góry krzyż, na drugim rozmawiający bohaterowie.</p>
INTERPRETACJA TYTUŁU	
Wskazówki dla nauczyciela	Pytania do uczniów
<p>Po obejrzeniu całego filmu.</p>	<ul style="list-style-type: none">• Jak można zinterpretować tytuł filmu? Czym jest tytułowy „popiół” oraz „diament”• Czy jest w filmie scena, w której znajdujemy bezpośrednie odwołanie do tytułu filmu? Co to za scena? <p><u>PODPOWIEDŹ</u>: To scena w zawalonym kościele. Sam tytuł filmu ma znaczenie metaforyczne. Jest on nawiązaniem do wiersza Cypriana Kamila Norwida, którego słowa napisane są na grobie młodego żołnierza. Grób odkrywają przypadkowo Krystyna i Maciek, kiedy, spacerując, docierają na cmentarz.</p>

II. KLUCZOWE PYTANIA

PRACA KAMERY

- Czy kamera porusza się w jakiś szczególny sposób?

PODPOWIEDŹ: Nie, film jest w interesujący sposób kadrowany, ale sama kamera wydaje się być nieobecna, widz nie zwraca na nią uwagi.

- Czy praca kamery w filmie odciąga uwagę od opowiadanej historii?

KOLORYSTYKA

- W jakich kolorach nakręcono film?
- Dlaczego film jest czarno-biały? Czy kolorystyka mogłaby odciągać uwagę od fabuły filmu?

PODPOWIEDŹ: Czarno-biały kolor uwypatnia samą fabułę.

POSTACI

- Kim jest protagonista filmu *Popiół i diament*?
- Jaki jest Maciek na początku filmu?

PODPOWIEDŹ: Maciek pojawia się jako konkretny młody człowiek, żołnierz-automat, wykonujący swój rozkaz, nie wiedząc, że popełnia błąd i zabija niewinnych ludzi.

- Jakie zadanie ma wykonać Maciek Chelmiński?

PODPOWIEDŹ: Maciek dostaje rozkaz zlikwidowania nowego sekretarza KW PPR Szczukę.

- Jak Maciek traktuje powierzone mu zadanie?

PODPOWIEDŹ: Jak swoją ostatnią misję, po wykonaniu zadania chce opuścić oddział i zacząć nowe życie.

- Czy wraz z rozwojem fabuły Maciek rewiduje własne postępowanie? Jakie wydarzenie skłania go do tej refleksji?

PODPOWIEDŹ: Błąd (zamordowanie przypadkowych osób) i jego konsekwencje wywołują kryzys i pragnienie spojrzenia w przeszłość, zrewidowania swojej drogi życiowej.

- Jaką rolę w życiu Maćka odegra spotkanie Krystyny? Czy poznanie Krystyny, barmanki pracującej w hotelowej restauracji wpływa na zmianę postawy Maćka i jego postrzeganie rzeczywistości? W jaki sposób?

PODPOWIEDŹ: Zauroczenie Krystyną uświadamia Maćkowi jeszcze wyraźniej bezsens zabijania w chwili zakończenia wojny, a także pragnienie bycia z ukochaną.

- Co rozwiewa ostatecznie wątpliwości Maćka?

PODPOWIEDŹ: Wojskowa przysięga oraz oskarżenia Andrzeja o dezercję rozwiewają wątpliwości młodego mężczyzny.

- Czy Maćkowi udaje się wykonać rozkaz?

- W jakich okolicznościach zabija Szczukę?

PODPOWIEDŹ: W chwili, gdy Szczuka opuszcza bal, aby dotrzeć do budynku UB na spotkanie ze swoim synem, oskarżonym o działalność konspiracyjną, Maciek podąża za nim. Gdy w niebo strzelają fajerwerki na cześć zakończenia zmagani wojennych, akowiec zabija bezbronno Szczukę.

- Kim jest Marek, syn Szczuki?

PODPOWIEDŹ: Marek, syn Szczuki, tak samo jak Maciek, walczy z formacją ojca jako żołnierz „podziemnej organizacji”.

- W jaki sposób Zbyszek Cybulski kreuje postać Maćka Chelmińskiego? Zwróć uwagę na środki aktorskiej ekspresji.

- W jaki sposób postać grana przez Zbyszka Cybulskiego jest uwspółcześniona?

PODPOWIEDŹ: Sposób mówienia, okulary, dzinsy, pewna brawura w zachowaniu, chłopięcość.

- Dlaczego twórcy zdecydowali się na ten uwspółcześniający zabieg?

PODPOWIEDŹ: Młody widz może dzięki temu w pełni identyfikować się z Maćkiem, który staje się kolegą, rówieśnikiem, chłopakiem z sąsiedztwa ubranym w modną kurtkę z 1958 roku.

NARRACJA

- Jak długo trwa czas wydarzeń przedstawionych w filmie?

PODPOWIEDŹ: Jeden dzień.

- Czy skonstruowanie fabuły filmu na zasadzie trzech jedności może mieć znaczenie metaforyczne?

PODPOWIEDŹ: Fakt, że akcja opowieści obejmuje jedną dobę ma głęboki wymiar. Reżyser skorzystał z zasady trzech jedności: akcji, czasu i miejsca. Tak skonstruowany obraz przywodzi na myśl bardziej antyczną tragedię, gdzie główny bohater zostaje postawiony w obliczu wyboru między dwoma równorzędnymi wartościami. Jakkolwiek będzie jego decyzja i tak doprowadzi go do nieuniknionej i nieuchronnej klęski. Dlatego postać Maćka bardziej kojarzy się antycznymi postaciami lub bohaterami szekspirowskich dramatów.

- Czy fabuła filmu rozwija się linearnie?
- Czy w filmie są obecne retrospekcje?

MIEJSCE AKCJI

- Kiedy rozgrywa się akcja filmu?
- Czy można podać dokładną datę?

PODPOWIEDŹ: Akcja filmu rozgrywa się w ostatnim dniu II wojny światowej, czyli 8 maja 1945 roku.

MUZYKA I DŹWIĘK

- Czy w *Popiele i diamentach* muzyka jest ważnym elementem dzieła?
- Czy w filmie obecna jest muzyka diegetyczna, czyli taka, która swoje źródło ma w diegezie filmu?
- Jakie utwory muzyczne należące do diegezy słyszymy w filmie?

PODPOWIEDŹ: Na przykład utwory Fryderyka Chopina, przedwojenne tango, pieśni partyzanckie np. „Czerwone maki na Monte Cassino”.

- Czy początek i koniec filmu spięte są jakąś klamrą akustyczną? Jaka?

PODPOWIEDŹ: Obie sceny z udziałem Maćka Chełmińskiego zostały spięte znaczącą klamrą akustyczną. Tworzą ją głosy ptaków: skowronków na początku filmu oraz wron na końcu, których krakanie towarzyszy śmierci Maćka.

- Czy w scenie śmierci Maćka słychać jeszcze jakiś inny, znaczący dźwięk? Jaki?

PODPOWIEDŹ: Słychać dźwięk odjeżdżającego pociągu, który został pokazany kilka scen wcześniej.

- Czy odjazd pociągu może mieć znaczenie symboliczne? Jakie?

PODPOWIEDŹ: Maciek spieszy się rano na pociąg, ale napotyka patrol i zostaje śmiertelnie postrzelony. Pojawiający się w tle pędzący pociąg to symbol nowego życia, nadziei na lepsze jutro, przyszłości. Pociąg jednak odjeżdża – głównemu bohaterowi nie jest dane spełnienie marzeń.

MOTYWY

- Literatura: Jakie motywy literackie odnajdujemy w filmie?
- Romantyzm: Jakie motywy romantyczne są obecne w filmie?
- Romantyzm: Jakie cechy bohatera romantycznego odnaleźć można w postaci Maćka Chełmińskiego?

PODPOWIEDŹ: Na przykład poświęcenie w walce za wolną ojczyznę, rezygnacja z indywidualnych pragnień, ofiara z własnego życia, bezgraniczne oddanie Idei.

- Motywy szekspirowskie: Do jakiego bohatera szekspirowskiego podobny jest Maciek?

PODPOWIEDŹ: Ważnym elementem filmu jest pokazany hamletyzm Maćka Chełmińskiego. Zauważamy jego duże podobieństwo do tytułowego bohatera jednego z dramatów Szekspira. Maciek, zupełnie jak Hamlet, przeżywa rozterki emocjonalne i egzystencjalne. Zabicie drugiego człowieka staje się dla obydwu dużym problemem, choć wiedzą, że jest to nieuniknione. Najważniejszym czynnikiem zmuszającym ich do tak radykalnego postępowania jest honor. Żaden z nich nie chce się splamić tchórzostwem. Pomimo, iż teoretycznie obydwaj mogą samodzielnie dokonać wyboru, czują na sobie presję innych ludzi: Maciek –

Filmoteka Szkolna

swojego przyjaciela Andrzeja, a Hamlet – ducha zmarłego ojca. Dla obydwu podjęta decyzja kończy się śmiercią.

- Symbolika biblijna: W jakich scenach odnajdujemy symbolikę biblijną?

PODPOWIEDŹ: Na przykład w pierwszej scenie filmu: młodzi AK-owcy czekają na przyjazd Szczuki, którego mają zlikwidować, pod kapliczką, później Maciek zabije w niej przypadkowego mężczyznę; inny przykład – w scenie w ruinach kościoła widać odwrócony krzyż.

KOMPOZYCJA (MISE-EN-SCENE)

- W jakim miejscu umiera Maciek Chelmiński?

PODPOWIEDŹ: Maciek ostatek sił dotrze na wysypisko śmieci by tam, w wielkiej rozpacz i świadomości zaprzepaszczenia szansy na normalne życie, w samotności, wijąc się z bólu umrzeć.

- W jakim planie nakręcono te scenę?

PODPOWIEDŹ: W planie pełnym.

- W jakiej pozycji umiera Maciek?

PODPOWIEDŹ: Bohater zwija się w tzw. pozycję embrionalną – symbolicznie wraca do łona ziemi.

- Co symbolizuje jego śmierć na „śmietniku historii”?

PODPOWIEDŹ: Maciek umiera na śmietniku historii: wszystko czego tak bardzo pragnął, wszystko o co tak usilnie walczył okazało się być kłamstwem i nic nieznaczącym śmieciem. Uczucia takie jak miłość, przyjaźń, wierność, współczucie zostały wyparte przez nienawiść, brutalność, okrucieństwo i niezdolność do samodzielnego myślenia. Wszystko w co wierzył skazane było na porażkę, nie miało szansy istnienia.

- Czy śmierć Maćka jest heroizowana?

PODPOWIEDŹ: W ostatnich scenach związanych ze śmiercią Maćka nie ma toposów heroizmu, walki, męczeństwa, jakichkolwiek elementów przypisywanej filmowi tradycji romantycznej.

MONTAŻ

- Z jaką sceną została zmontowana śmierć Maćka?

PODPOWIEDŹ: Ze sceną poloneza.

III. POMYSŁY NA ĆWICZENIA

PISANIE I CZYTANIE

- Porównaj postać Maćka Chełmickiego z „Kordianem”, tytułowym bohaterem romantycznym z dramatu Juliusza Słowackiego. Napisz esej.
- Czy Maciek Chełmicki jest postacią tragiczną? Napisz rozprawkę zajmując swoje stanowisko.
- Jakie słowa mogłyby mieć piosenka traktująca o losach bohaterów filmu *Popiół i diament*? Poproś uczniów by potraktowali film Andrzeja Wajdy jako materiał na słowa piosenki. Niech uczniowie w grupach ułożą minimum jedną zwrotkę na melodię „Czerwonych maków na Monte Cassino”. Później grupy prezentują wyniki swojej pracy wspólnie odśpiewując zwrotki wymyślonej piosenki.

SŁUCHANIE I MÓWIENIE

- Czy ze względu na mnogość symboli i motywów wprowadzonych do filmu *Popiół i diament* Andrzeja Wajdy jest trudny w odbiorze i rozumieniu dla współczesnego widza? Dlaczego tak, dlaczego nie? Podziel klasę na dwa obozy i zorganizuj debatę oksfordzką.

ĆWICZENIA PRAKTYCZNE

- Poproś uczniów by zastanowili się jak mogłoby wyglądać dalsze życie Maćka, gdyby w decydującym momencie zrezygnował z zamordowania Szczuki. Podziel uczniów na kilkusobowe grupy i poproś by wymyślili alternatywne losy Maćka Chełmickiego. Swoje pomysły przedstawiają w formie storyboardów bądź komiksów, ale nie opatrują ich tekstem. Następnie grupy kolejno prezentują swoje prace kolegom i koleżankom. Zadaniem pozostałych uczniów jest odgadnięcie na podstawie samych rysunków dalszych losów bohatera filmu *Popiół i diament*.

ZADANIA AKTYWIZUJĄCE

- Podziel uczniów na dwa obozy: Andrzeja Wajdy oraz Andrzeja Munka. Pokaż fragmenty filmów *Popiół i diament* – początek filmu (2:32-8:40), scenę z kieliszkami (35:07-39:05), zabójstwo Szczuki (1:25:25-1:27:10) i śmierć Maćka (1:32:49- do końca) oraz *Eroica* (cz. I „bohaterstwo” Dzidziusia (31:48-36:04), cz. II rozmowy o ucieczce Zawistowskiego (48:00-49:30 i 53:30-54:37), scena ostatnia (1:14:10- do końca). Po ich projekcji uczniowie w zespołach „Wajda” i „Munk” mają za zadanie zanalizować filmy pod kątem romantycznych zagadnień: zastanawiają się do jakich romantycznych mitów odwołują się filmy, jaki jest stosunek ich twórców do owych mitów (kwestia bohaterstwa i heroizmu, rozdarcia między miłością do kobiety i ojczyzny), których bohaterów romantycznych przypominają (Maciek Chełmicki niczym uwspółcześiona wersja Kordiana) etc. Na kolejnej lekcji uczniowie prezentują efekty pracy w grupach w formie posteru bądź kolażu.
- Poproś uczniów by wspólnie zastanowili się czy we współczesnym kinie polskim odnajdują odwołania do myśli romantycznej. W ramach podpowiedzi zaprezentuj zwiastuny trzech filmów: *Miasto 44* (2014, reż. Jan Komasa), *Demon* (2015, reż. Marcin Wrona) i *Wieża. Jasny dzień* (2017, reż. Jagoda Szalc). Na ich podstawie uczniowie próbują odgadnąć jakie motywy romantyczne pojawią się w wspomnianych filmach. Następnie poproś uczniów by w parach obejrżeli jeden z proponowanych filmów, zanalizowali go pod kątem romantycznych motywów i zaprezentowali swoje wnioski w formie 15-minutowego referatu (wsparte go np. prezentacją multimedialną, wybranymi fragmentami z omawianego filmu) na kolejnych zajęciach.

Wykorzystano format analiz filmoznawczych przygotowany na podstawie opracowań British Film Institute.

Organizatorzy:

